

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLI. évf.

November—December.

6-ik füzet.

Az unitárius egyházjog alaptörvényei.

A természettudományi elv a jogélet mezején is alkalmazást találván, a jog őskoráról épp úgy beszélhetünk, mint az ember, vagy bármely élőlény őskoráról.¹ A jog épp úgy keletkezik, fejlődik és megszűnik, mint ahogy az élőlények százai, ezrei és milliói keletkeznek, fejlődnek, átváltoznak és elenyésznek. A jog annyiféle, a hányféle a jog tárgya, de nem minden tárgy szolgál jogi szabályozás alapjául. Ugyanez áll az életviszonyokra is. Éppen ezért csak a jog által szabályozott életviszony lehet tulajdonképpen jogviszony.

Ebből a szempontból kiindulva kell szemlélünk az egyházat és államot.

Az egyház alapja: a vallás. A vallás elvontan: az Isten és ember közötti viszony. Alanyi értelemben véve a vallást, ez: egy embernek az érzelme, meggyőződése arra a viszonyra vonatkozóan, a mely közte és az általa hitt fővalóság (Isten) között létezik. Az egyén meggyőződése fogalmilag kifejezve és tételvezve: a vallás tárgyi értelemben. (Confessio.) A tárgyi értelemben vett vallás határozza meg az Isten fogalmát: és ennek az emberhez való viszonyát. Többeknek a meggyőződése, hite a tárgyi értelemben vett vallásra nézve azonos lehetvén — és adott esetben azonos is lévén: előállanak a hitfelek, a kiknek egymáshoz való viszonya, mint külső társulás, létesíti a hitfelekezetet.

Ez eddig természetes fejlődés. Nincs semmi külső formához kötve. De ha többen közös meggyőződésük külső nyilvánítása czéljából egyesülnek, hitüket, vallásukat istentisztelet alakjában gyakorolják: társulatot képeznek.

Ez a társulás: a látható egyház, mely a társulás legkezdetlegesebb formájában: a családban egyszersmind társadalmi alakulás is.

¹ L. Main: A jog őskora.

Minden családnak megvan a maga szentélye, a hová a családi istenét elhelyezi és egyuttal minden családnak meg van a családi isten tiszteletére rendezett szertartások természetszerűleg hivatott vezetője, a közös ügyek intézője is: a családfő.

Ez egyben családi állam is.

A család szaporodásával egész csoportok keletkeznek s több ily csoport vagy egygyé olvad, vagy önmagában mindenik tovább fejlődik, a míg végre törzsekként jelentkeznek.¹

Nem kísérhetem nyomon a fejlődés további változatait, de jól meg kell jegyezzük, hogy a vallási és polgári szervezkedés együttesen, egymásba olvadva a theocraticus államformában jut a legtökéletesebben kifejezésre.

Ekkor tehát az állam és egyház közötti viszonyról még nem beszélhetünk. De mihelyt az egyház az egységes szervezetből kiválni és önállósulni igyekszik, elkezdődik az egyház és állam közötti viszonylatok egész hosszú sorozata, míg végre szemben áll — a közbeeső fokokon való áthaladás után — a nézetünk szerint legtökéletesebb önállósulás: szabad egyház szabad államban.

Hogy azonban bármely állam és az államban a létező vallások a fejlődés fokán eddig eljussanak, ahhoz az önczélú egyház és önczélú állam között a theocraticus szervezetből fennmaradt kapcsok teljes megszűnése kívántatik meg.

Ez esetben az egyház az államban a társaságok sorában helyezkedik el, bár természeténél fogva a társaságok között mindenha kiváló hely fogja megilletni. Az állam és egyház közötti mindenkori viszony a jog által szabályozva teszi minden egyes egyház közjogát.

Kétségtelenül érdekesnek tűnhetik föl tehát az utóbbi évek és hónapok eseményeire való tekintettel az a kérdés, hogy Magyarországon tulajdonképpen minő viszony is van az állam és a különböző egyházak s különösen az unitárius egyház között.

Az 1895. évi XLIII. törvényczikk 1. §-a ugyanis egyfelől a legteljesebb lelkiismereti szabadságot és a közerkölesiség kivánalmainak korlátai között gyakorolható vallásszabadságot biztosította; másfelől pedig a közvélemény hangosan követeli az

¹ L. Ahrens, Dahlmann, Mohl munkáit.

1848: XX. t.-cz. 3. §-ának végrehajtását, a nélkül azonban, hogy az ebben lefektetett elveknek összes következményeit levonná.

A magam részéről ezuttal az unitárius egyház alaptörvényére vonatkozó szemlével kívánok a jelzett cél megvalósításához járulni és örömmel szolgálna, ha az ifju generatio, az ősök példáját követve, egyházunk ügyét ez irányban szeretettel fölkarolná.¹

Csak egy kis visszapillantást kell vetnünk a multa és látni fogjuk, hogy egyházunk az önfeláldozó hivek minő munkásságán épült föl és minő módon alakult és alakúl az egyháznak szervezete.

I.

A magyar állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozóan legutoljára az 1895: XLIII. t.-czikk intézkedett.²

E törvényczikk teszi ma az állam és egyház közötti viszony alapját általában s így az unitárius egyház és az állam közötti viszony vizsgálatánál is csak ebből indulhatok ki.

E törvény 6. §-a így szól: „A latin-, a görög- és az örményszertartásu katholikus, az evangélikus református, az ágostai hitv. evangélikus, a görög-keleti szerb- és görögkeleti román, valamint az unitárius egyházakra és hivekre, nemkülönb az izraelitákra vonatkozó törvények és jogszabályok változatlanul fentartatnak.“

Mellözve a többi egyházakra vonatkozó törvények megjelölését, gondolatban visszaszállok a mult idők nehéz küzdelmeinek kezdetére és a rendelkezésemre álló adatok alapján

¹ Az unitárius egyház szervezeti szabályzata az egyházi törvényekben (I. füzet) egységes egészsze össze lévén állitva, ez, mint tételes jogszabály, bárkinnek is vezérfonalul szolgálhat munkálkodásánál.

Igen sok vitás kérdés vár megoldásra a egyházi vagyonjog körében.

Az unitárius egyház és egyházközségek vagyonjoga a szervezeti szabályok alapján nem ismerhető meg alaposan. Módot kell találni a vonatkozó részletes intézkedések ismertté tételére. Sajnos, pium desiderium még most is az, amit egyházunk kiváló jogirója: Mikó Lőrincz megvalósítani czélzott, megírván akkor kitünő, de már avult és csak kéziratban hátramaradt unitárius egyházjogát.

² XLIII. t.-cz. a vallás szabad gyakorlatáról. Szentestive 1895 november 22-én, kihirdetve 1905 november 26-án. Élotbe lépett az 1896 januárius 8-án. 56/896. V. K. eln. sz. alatt kibocsátott rendelet (R. T. I. 1.) szerint 1906. évben.

igyekszem megállapítani azokat a szabályokat, a melyek az unitárius egyházra vonatkoznak.

Figyelmünket azonban nem szabad hogy elkerülje az, hogy a reformatio az emberi szellem fejlődésének forradalmi nyilvánulása lévén: az események gyors egymásutánban peregtek le; és az sem, hogy a különböző vallásfelekezetek a szellemi fejlődés egyes fokainak tekinthetők.

Luthernek 1517 october 31-én a wittenbergi vártemplom ajtajára kifüggesztett 95 tétele a reformatiónak megadván az első lökést, a Kalvin, Zwingli és Servét által irányított forrongó kedélyek az embereket külön csoportokba egyesítették s végre Dávid Ferencz idealis lelke és mély tudása az apostoli ére nyekben gazdag reformátort az unitárius egyház megalapításához vezérelték.

Az egyház-történet körébe eső események leírását mellőzöm s e tekintetben Kanyaró Ferencz: „Az unitáriusok Magyarországon, tekintettel az unitarismus általános történetére“ czimű művére utalok.

Az események folyamán azonban azt sem szabad szem elől téveszteniünk, hogy a mohácsi vész után Erdély Magyarországtól különvált (1540—1848) s az ekként alakult új politikai viszonyok is döntő szerepet játszanak a hit és lelkiismeret szabadság törvényes elismerésében.¹

Jóllehet Kanyaró nagybecsű művének 56. lapján tényként látjuk megállapítva, hogy kőröspeterdi Arany Tamás 1561. november havában Debreczenben nyíltan hirdetni kezdé az unitarismust s habár ez az egész Magyarországon el is volt terjedve: mégis az Erdélytől különvált Magyarországon annak országgyűlési biztosítása akkor nem történt meg.

Az egyéni szabadság s a polgári jogok utáni törekvések forradalmának időszaka kellett bekövetkezzék, a míg végre a körülmények nyomása alatt Magyarországon is az unitárius vallás az 1847/8: 20. t.-cz. által bevett vallásnak nyilvánított.²

¹ Erdély külön törvényhozása a Segesváron 1540 aug. 29.-én tartott országgyűlésen vette kezdetét.

² Lásd e törvényczikk keletkezésének részletes leírását a Keresztény Magvető XLI. évf. 3. füzet: Dr. Kiss Ernő: Az unitárius vallás törvénybe iktatása a pozsonyi országgyűlésen.

Kár, hogy e czikk nem nyúl vissza a reformatio idejére és nem öleli

Sokkal kedvezőbbek voltak a körülmények az unitárius vallásra és általában a hitujításra nézve Erdélyben.

Erdély a lelkiismeret szabadságát az egész világon legelőször igtatta törvénybe.

A reformatio kezdetén Erdélyben is a lutheránus vallás terjedt el leginkább. E vallás 1545. évben már szabad gyakorlatot vívott ki magának.

Csakhamar a Kalvin követői is megszaporodnak és az 1556 november 25.-re Kolozsvárra összehívott országgyűlésen már bonyolultabb tárgyalások folynak a vallásfelekezetek között, habár ez az országgyűlés a vallásfelekezetek ügyében határozatot nem hozott, mivel a vallásügyi kérdések a közelebbi országgyűlésre halasztattak.¹

A következő 1557. évben lutheranusok és kalvinisták küzdelme közepett a királyfi nevelője: Novicampianus Albert is a katholicismus érdekében mozgalmat támasztott s az 1557 június 1—10. napjain Tordán tartott országgyűlés elé egy terjedelmes Apológiát terjesztett, a melynek főcélja a királynénak és a királyfinak a régi hitben való megerősítése volt.

A lényeges azonban nem ez, hanem a mind nagyobb és nagyobb tért hódító kalvinismusnak a törvényes elismerése.

föl azokat az országgyűlési határozatokat, a melyek a szorosabb értelemben vett Magyarország országgyűlésén hozattak.

Nagyon érdekes ugyanis, hogy Miksa császár nem szívesen tűrte, hogy a kálvinista felekezet hívei 1566-ban a gönczi zsinaton elfogadták a genfi hitvallást és még kevésbé tűrte, hogy e mellett az *unitarismus* is, terjedni kezdett országában, mi ellen az 1567-ki debreczeni zsinat is hiába küzdött.

Az 1572 februárius 25.-re összehívott országgyűlésen pedig a rendek „egyértelműleg“ azt határozták, hogy az arianusokat, vagyis a háromságtagadókat, ha elfogatnak, könyveikkel együtt el kell égetni. (Fraknói Vilmos : M. O. Emlékek 329, 346 lap.)

Egri Lukács személyében sikerült is az unitarismus szellemét Magyarországon 1568.-ban a szádvári börtönbe zárni, de a szellem örök és háromévszáz után az 1848: XX. t.-cz. 1. §-ban újra tetet ölt.

¹ Szilágyi S.: Erd. Orszgy. Em. 55. lapján közli az 1556 nov. 25.-től decz. 7.-ig tartott országgyűlésen hozott decretumot s ebben a vallásfelekezetekről valóban nincs szó.

Ennek daczára Pray Epist. III. kötet 111. lapján Serédy levelében ez olvasható: cum de religione tractaretur, concessisset regina ad supplicationem regnicolarum, ut teneret quilibet sectam quam vellet . . .

Tordán 1557. évi június hó 1—10. napjain tartott országgyűlés — habár a lutheranusok ezen többségben voltak — a vallásszabadság elvét az új hitfelekezetre is kiterjesztette.

A római katolikus, lutheranus és kalvin hitfelekezetre vonatkozó vallásszabadság elve ekként nyert törvényes formát:

„Mindenki azt a hitet követheti, a melyet akar, a régi vagy új szertartásokkal, csak hogy az új hit követői ne bántalmazzák a régi hit követőit.“¹

Kétségtelen tény, hogy e törvényezik az unitárius egyházra nem vonatkozik.²

Kanyaró oknyomozó egyháztörténetében ugyanis kimutatja, hogy az unitarismus a magyar Genfben (Debreczenben) csak ezután tűnik fel legelőször.

Itt 1561. év november havában lép föl és kezdi hirdetni kőröspeterdi Arany Tamás az unitarismust.

Ez új hitnek honunkban Arany Tamás volt első apostola és schol másutt nem hirdette előbb elveit, mint éppen magában Debreczenben.³

¹ Szilágyi közölte eredeti szöveg így:

Et quoniam nos filiusque noster serenissimus ad instantissimam supplicationem dominorum regnicolarum elementer consensimus, ut quisque teneret eam fidem, quam vellet cum nouis et antiquis ceremonys, permitentes in negacio fidei eorum arbitrio id fieri quod ipsis liberet, citra tamen iniuriam quorumlibet, ne noue religionis sectatores veterem professionem lacerarent aut illius sectatoribus quoquo modo iniurij, itaque domini regnicolae ob concordiam ecclesiarum conciliandam et sopiendas controuersias in doctrina euangelica subortas, decreuerunt seu nacionalem sinodum instituere, vbi presentibus pijs ministris verbi dei, et alys prestantibus viris nobilibus collaciones sincere doctrinae fiant et deo duce tollantur dissensiones et diuersitates in religione.

² Téved tehát Mikó Lőrincz, egyházunk kiváló egyházjogirója, a midőn kéziratban hátramaradt unitárius egyházjogának I. §-ában ezt tanítja:

Az unitária vallás Erdélyben a Reformatio kezdetétől fogva törvényesen bévétetett.

Ezt bizonyítja Izabella királynénak az 1557.-ben Tordán tartott országgyűlésen adott válasza ezekkel a szókkal:

Mi és a mi fiunk a hazafiaknak hathatós kérésekre kegyelmesen egyetértettünk abban, hogy minden tartsa azt a hitet, melyik nekik tetszik, minden újabb és régiebb szertartásokkal. (Az eredeti kéziratot a tulajdonos: Benczédi Gergely tanár úr lekötelező szivességéből használtam.)

³ Kanyaró F.: Az unitáriusok Magyarországon 56. lap. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai 135. lap.

Az egyháztörténetből ismert hitviták közepett azonban mind többen és többen jutnak az egy igaz Isten megismerésére és a „XVI. század legékesebben szóló és legmerészebb magyar reformátora“ Dávid Ferencz is 1566-ban kilépett várakozó magartartásából s Tordán *1566 márczius hó 15.-én* elkészíti s a jelen-voltakkal aláíratja a megalakuló unitárius egyház első hit-cikkelyeit.¹

1566 márczius 15 a lelki szabadság örökre emlékezetes forradalmának napja Európa földén — mondja Kanyaró.

Kétségtelen tényként tehát azt állapíthatjuk meg, hogy az unitárius hit Erdélyben 1566. évben alakul tárgyi értelemben vett vallássá, a miből önként értetődően foly az is, hogy az erdélyi dieták vallásügyi határozmányai közül tételes törvényként csak azok vonatkoznak az unitárius hitvallásra, a melyek 1566 márczius hó 15.-ke után keletkeztek.²

Az 1566 márczius 15 előtt hozott szabadszellemű vallás-ügyi törvényekre a később keletkezett törvényekben történik hivatkozás, de ez nem egyéb, mint az elfogadott jogelvnek ismétlés kikerülése czéljából való megjelölése.

A Nagyszébenben 1566 november 30.-tól december 13.-ig tartott országgyűlés szintén foglalkozott egyházi jogi kérdésekkel, de csak a Tordán 1566 márczius 10—17. napjain tartott országgyűlésen hozott 10. t.-cikk szigorúságát igyekezett enyhíteni és az eddigi három felekezet (u. m. : róm. kath., ágostai ev. lutheranus és ev. református) szabad vallás-gyakorlatát biztosítani.³

¹ Kanyaró: Unitáriusok Magyarországon stb. 46. és 61. lap.

² Megjegyezni kívánom, hogy éppen az 1566 márczius 10—17. napjain tartott országgyűlés — a melynek során az unitárius hit vallássá alakult — a róm. kath. vallást követők ellen a szabad gondolkozás szellemével össze, nem egyeztethető törvényt hozott, még pedig sokak szerint Dávid Ferencz-Kanyaró szerint pedig Melius Péter indítványára.

Ez így szól:

10. §. „Végezetre, miért hogy az ur istennek jóvoltából az evangéliumnak világosságát az ő felsége birodalmában mindenütt felgerjesztötte és kívánja, hogy az hamis tudomány, és tévelygések az anya szentegyházból kitisztittassanak, egyenlő akarattal végeztetött, hogy afféle egyházi renden való személyek, kik a pápai tudománhoz és emberi szerzéshez ragaszkodtanak, és abból megtérni nem akarnak, az ő felsége birodalmából mindenönnen kiigazittassanak.“

³ 1566 Nagyszébenben november 30.-tól december 13.-ig tartott országgyűlés határozatának 17. §. A religio dolgából végeztetett volt, ez előtt is

Ez országgyűlés határozata sem vonatkozott a már létezett unitárius hitvallásra.

Az 1567. évben tartott országgyűlések vallási kérdésekkel nem foglalkoztak s így Dávid Ferencz irodalmi munkássága által igyekezett az unitárius hitvallás részére a talajt előkészíteni, — és azt terjeszteni.

Ez apostoli munkálkodás gyümölcsét már az 1568. év folyamán tartott országgyűlések meghozták.

1568 januárius 6–13. napjain Tordán tartott országgyűlés a vallás dolgában így határozott:

„Urunk ő felsége miképen ennek előtte való gyűlésibe országával, közönséggel az religió dolgától végezött, azonképen mostan és ez jelen való gyűlésbe azont erősíti, tudniillik, hogy mindön helyökön az prédikátorok az evangeliumot prédikálják, hirdessék, *kiki az ő értelme szerint* és az község, ha venni akarja, jó, ha nem penig senki kényszerítéssel ne kényszeritse az új lelke azon meg nem nyugodván, de oly predikator tarthasson, az kinek tanítása ő nekie tetszik. Ezért penig senki az superintendensök közül, se egyebek az predikatorokat meg ne bántassa, ne szidalmaztassék senki a religioért senkitől, az elébbi constitutiok szerint és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyőgessön *a tanításért, mert az hit istennek ajándéka, cz hallásból lészön, mely hallás istennek ígéje által vagyjon.*“

E törvényhelyre vonatkoznak Kanyaró idézett munkájában foglalt következő kijelentések:

Nyilvánvaló, hogy az unitárius vallás 1568 elején nyeri az első törvényes szentesítést. (61. lap.)

egyenlő akarattal megtekintvén, hogy mindeneknek felette, minden keresztyénnek isteni dolgot keljen szeme előtt viselni, hogy ezelőtt való árticulusok tartása szerint, az evangelium praedikálása, semminemű nemzet között meg ne háborittassék és az isten tisztessége, nevekedeése meg ne bántassék sőt inkább minden bálványozások és isten ellen való káromlások közülök kitisztittassanak, és megsziünjenek, most is azért ujabban végeztetett, hogy ez birodalomból minden nemzetség közül efféle bálványozások töröltessenek és az istennek ígéje szabadon hirdettessék kiváltképen pedig az oláhok között, kiknek pásztori vakok lévén, mind a szegény kösséget veszedelemre vitték.

Azokhoz, kik az igazságnak engedni nem akarnak ő felsége parancsolja, hogy György püspökkel superintendenssel az bibliából megvetélkedjenek és az igazságnak értelmire mennjenek, eltávoztassanak, vagy oláh püspök, vagy papok, a vagy kalügerek lesznek és mindenek csak az egy választott püspökhöz György superintendenshez és az ő tőle választott papokhoz hallgassanak, a kik pedig ezeket megháborittanak, penájával büntetessenek.“

A 101. lapon pedig: „A mint láttuk, 1566-ban, az unitarismus feltüntekor alkották meg a szabad igehirdetés törvényét Erdély szabadelvíü rendei.’ 1568-ban ugyanezt a törvényt a legteljesebb szabadsággal bővítették ki.

Szóval Kanyaró álláspontja ezekből kitetszőleg az, hogy az unitárius vallás 1568-ban, a fenti törvényezikk által lett bevettnek nyilvánítva.

Jakab Elek „Dávid Ferencz emléke“ cz. művében a 128. lapon csak ezt mondja: „az 1568. év igaz joggal viselheti az Unitárius hitvallás és egyház születése évének nevét.“²

Ezt kiegészítőleg a 184. lapon már így ír: „Dávid Ferencz és az unitárius főemberek szükségesnek látták, hogy vallásuk törvényessége s a többi bevettekkel egyenjogusítása alkotmányosan biztosittassék. Alig, hogy ez óhajukat kifejezték, a fejedelem nagylelküleg hajlott szavukra s 1571 januárius 6.-ra Vásárhelyre ily czélből országgyűlést hirdetett.“

E két hely összevetéséből tisztán kitetszik, hogy Jakab Elek ama nézetet vallotta, hogy az unitárius vallás a Marosvásárhelyen 1871 januárius 6—14. napjain tartott országgyűlés határozatával lett törvényesen bevettnek nyilvánítva.

Megemlítem még azt is, hogy Derzsi Károly: Unitárius tájékozó“ cz. füzetében e kérdésre nézve ezt írja: „Erdélyben az 1568. évi s azután az 1571. évi marosvásárhelyi országgyűlésen lett törvényesnek s a többi bevett vallásokkal egyenjogunak elismerve.“

Igen sokan vannak, a kik ma is a Jakab Elek által kifejtett álláspontot teszik magukévá, de én abban a meggyőződésben vagyok, hogy az unitárius vallás már 1568. évben törvényesen bevett vallásnak lett nyilvánítva.

E vitás időpontra nézve és álláspontom bizonyítására szolgáljanak a következők.

A tordai országgyűlés (1568 januárius 6—13.) fennebb idézett határozatától az 1571 januárius 6—14. napjain a Maros-

¹ Ez a Nagyszebenben 1566 november 30.-tól december 13. napjain tartott országgyűlésen hozott határozat 17. és 19. cikkelyére és nem az 1566 márczius 10—17. napjain tartott tordai országgyűlés határozatának 10. cikkelyére vonatkozik.

² A fennebb előadottakból kitetszően az unitárius hitvallás és egyház *születésének* éve 1566 és nem 1568.

vásárhelyen tartott országgyűlés határozatáig letelt idő alatt az országgyűlés a következő határozatokat hozta.

A Medgyesen 1569 februárius 2—9 napjain tartott országgyűlés határozatának 6. czikke ekként szól:

„Az religio dolgából így szólunk az minémű articulások először Szebenbe 1566 esztendőbe szent András napi gyűlésbe¹ és annak utánna tavalyi esztendőbe Thordán az vizkereszt napi gyűlésbe² végeztettek ez országbeli három nemzettől és magyarországbeli uraink atyánkfiaitól, azok éppen minden czikkélebe helyen maradjanak, kiket könyörgünk Felségednek, hogy kegyelmesen mindennel megtartsion.“

Ugyancsak ez évben János Zsigmond oly czélből, „hogy a hívek lelkiismerete megesenosedjék“ 1569 oct. 20.-ára összehívatta a nagyváradai disputatiót.

Dávid Ferencz e disputatiót összehívó levelében arról panasz-kodik, hogy a magyarországi papok a *törvény ellenére* üldözik az unitáriusokat.³

Eme szabadszellemtű törvények és a nagyváradai híres disputatio után Medgyesen 1570 januárius 1—6. napjain tartott országgyűlés határozatában már ezt olvassuk:

„Az mostan támadt *eretnekségek* és azok indítói megbüntetése felől felséged kegyelmes válaszát megszolgáljuk felségednek, hogy felséged legelőször megtekintvén az uristennek tisztességét és az felséged fejedelmi méltóságát, effőle káromlásokat és eretnekségeket nem szenved országában, hanem végére menvén mind authorit, mind hirdetőit meg akarja büntetni, hogy az uristennek ennél nagyobb haragja is reánk ne szálljon.“⁴

Zsilinszky e törvényezikk szigorát azzal magyarázza, hogy a házasulandó ifju fejedelemnek szerencséjét nem akarták megromtani azáltal, hogy a róla külföldön elterjedt eretnekségi hírek egy *sokféleképen* magyarázható törvény által megerősíttessenek s innen van az, hogy e törvény — ellenére annak, hogy a feje-

¹ Az 1566 november 30.-tól december 13.-ig hozott határozat 17 és 19. czikke.

² Az 1568 januárius 6—13.-án hozott határozat utolsó czikke.

³ Zsilinszky: Id. munkája 146 lap.

⁴ E határozat, nézetem szerint, az ujonnan keletkezett protestans egyházakra nézve olyszerű szigorú megszorító intézkedés, mint a katolikusokra vonatkozóan 1566 márczius 10—17 napjain hozott határozat. Ezeket a határozatokat csak a forrongó eszmék által adott körülmények teszik érthetővé.

delem unitarismusa bizonyos volt — egyenesen az unitáriusok ellen látszott irányozva lenni.¹

Ez álláspontból folyóan Zsilinszky tovább azt mondja, hogy a fejedelemnek és tanácsosainak ama terve, hogy a fejedelem Miksa királylyal békét és annak unokahugával, Albert bajor herczeg leányával házasságot kössön, nem sikerülvén, János Zsigmond most már nem tartotta szükségesnek titkolni vallásos érzelmeit s nyilván kívánta a rendektől az unitárius felekezetnek megadni a szabad vallásgyakorlatot.²

Igy jött volna létre — előzetes egyházi vita után — a Marosvásárhelyen 1571 januárius 6—14.-én tartott országgyűlés határozatának a *vallásról* szóló része, a mely így szól:

„Felséges kegyelmes urunk, megértettük a felséged kegyelmes izenetit és propositioit, kikben felséged az isten igének predicalását és a mi hazánkknak szükségét előnkbe számlálja, hogy felséged ilyen kegyelmes gondot visel mi reánk, azt mi felségednek alázatos és hű szolgálatunkkal örökké megigyekezzük szolgálni.

Miért, hogy Krisztus urunk parancsolja, hogy előszer az isten országát és annak igazságát keressük az isten igéjnek praedicalása és hallgatása felől végeztetett, hogy a mint ennek előtte is felséged országaival elvégezte, hogy az Isten igéje mindenütt szabadon praedicaltassék, az confessióért senki meg ne bántassék, se praedikator, se hallgatók, de ha valamely minister criminalis excessusba találtatik, azt a superintendens megítélhesse, minden functiójától privalhassa, azután ez országból kiöztetessék.“

E törvényhelyre utalva, állítják Jakab Elek, Zsilinszky és mások azt, hogy az unitárius vallás csak ezzel lett bevettnek nyilvánítva.

Én pedig a Tordán 1568-ban hozott törvényre hivatkozva vitatom, hogy az unitárius vallás már az akkor hozott s már idézett törvény szerint bevettnek lett nyilvánítva.

Az idézett törvényhelyeket olvasva, azt hiszem, mindenkinek föltűnik, hogy azokban sem a lutheránus, sem a református, sem az unitárius elnevezés kifejezetten elő nem fordul.

Ezt én nagyon természetesnek találom.

Azt kell tehát vizsgáljuk, hogy Blandrata és Dávid Ferencz

¹ Zsilinszky id. munk. 149. lap.

² Zsilinszky id. munk. 150. lap.

befolyása mely időben érleli meg a fejedelemben azt a tudatot, hogy az unitárius vallást fejedelmi személyének hitvallásává tegye.

Kanyaró szerint a debreczeni zsinat óta (1567 II. 24—26.) a fejedelem maga is pártállást foglal s az *unitarismust* törekszik diadalra juttatni; országos törvény által szentesíti a szabad igehirdetést, a mi ez időket tekintve, egy az *unitarismus bevételevel*. (70. lap.)¹

A Tordán 1568-ban hozott törvény keletkezésének ismeretéseként pedig Zsilinszky idézett művében azt olvassuk, hogy a fejedelem magatartásából világos volt, hogy udvari papjának, Dávid Ferencznek befolyása alá jutott; valamint nem volt titok az sem, hogy ez országgyűlésen már az új felekezetnek egyengette az útját.

Az országgyűlés határozatára vonatkozóan pedig azt jegyzi meg, hogy „*az országgyűlés oly végzést hozott, mely lehetővé tette, hogy a reformált lelkészek szabadon terjeszthessék, ha akarják, még az unitárius vallást is*“. (140. lap.)

Figyelembe véve ezeket és az 1568. évi törvény szövegét az 1571. évi törvény szövegével összehasonlítva, azt kell kétségtelen igazságként hirdetnünk, hogy az 1568. évi sokkal fenköltebb szellemben van tartva és sokkal részletesebb, mint az utóbbi. (1571.)

Az 1568. évi törvény egész terjedelmében — akár a nyelvtani, akár a logikai magyarázat bonczkése alá véve — azt tünteti föl, hogy benne jogalapító tények törvényes elismeréséről van szó, míg az 1871. évi törvény szerzett jogok biztosításáról intézkedik.

Az országgyűlés ama tényekkel állott szemben, hogy a predikátorok az evangéliumot egyfelől a római kath. egyház canonjai szerint, de másfelől a Luther, Kálvin és Dávid Ferenc értelmezése szerint tanítják.

A reformátorok működését oly eredmény jutalmazta, a mely az apostolok önmegtágadó munkálkodására buzdította őket.

Korszellem volt akkor a lenyűgözött gondolatot és a korlátok közé szorított vizsgálódást szabaddá tenni.

¹ Keresztény Magvető. XXXIV. évf. 5. füzet: Mikor lett János Zsigmond unitáriussá? cz. cikkben Kanyaró ezt mondja: „A körülmények egybevetéséből már több évvel ezelőt bizonyosnak látszott előttem, hogy János Zsigmond már 1567 derekán az unitáriusok párjára állott“. Lásd az érdekes cikket egyebekben ott.

E czél megvalósulásaként jelentkeztek az új hitfelekezetek s ezek között 1566-tól az unitárius hitfelekezet is.

Az akkor létezett állapotot igtatta törvénybe a legszabadabb szellemű törvényhozó testület, a midőn rendeli, hogy „az predikátorok az evangéliumot predikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint“ és „a község oly predikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nekie tetszik“, mert „a hit Istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás Istennek igéje által van“.¹

Szóval a már „bevett“ lutheránus és ev. református vallás mellett a Dávid Ferencz értelmezése szerint hívők vallása is bevettnek nyilvánított.

E határozatoknak olyszerű indokolását, a minővel a később hozott törvényeknél találkozunk, itt hiába keressük. A néplélekben, a korszellem kívánalmaiban kell a törvény igazán helyes indokát keresnünk.

Borsos Sebestyén krónikájában az e korbéli vallásos állapotokat a közvetlen szemlélő éles megfigyelő tehetségével jellemzi, ezt irván:

„Hallottál volna ekkor egész Erdélyben mindenfelé, falun és városon, a köznépnél is nagy disputatiót, étel és ital közben, estve, reggel, éjjel és nappal, közbeszédben és predikáló székről, sőt káromlásokat és mód nélkül való kárpálásokat a két religión levők között.

A tudatlan nép nem is tudta mit véljen, mert mind a két vallás, u. m. a Calviniana és Ariana igen kellelte magát.

De mivel a király ez utóbbit fogadta magának, majdnem mind az ország arra hajolt volt, ama mondás szerint:²

Mobile mutatur semper cum Principe vulgus.

Regis ad exemplum totus componitur orbis.³

Az 1568. évi t.-cz. megerősítése első ízben nem is az 1571. évi, hanem már a medgyesi 1569. évi országgyűlésen történt a

¹ Ezt a gondolatot az 1895. évi 48. t.-cz. 1. §-a ekként fejezi ki: Mindenki szabadon követhet bármely hitet vagy vallást és azt az ország törvényeinek, valamint a közerkölesiség kívánalmainak korlátai között külsőképen is kifejezheti és gyakorolhatja.

² Gr. Mikó Imre: Erd. Tört. Adatok I. 27., 28. lap.

³ A nép ingadozó, mindig fejedelme után megy,

A koronás főhöz szabja magát a világ.

már fönnebb idézett törvényhely szerint, még pedig a körülményekből következtetve éppen Dávid Ferencz sūrgetésére.¹

Az 1571. évi törvényt sem tekintem másnak, mint az 1568. évi törvényben nyert jogok újból biztosításának.

A jogok biztonságban és épségben tartása az akkori viszonyok között az esélyektől függvén, nem kell az egyes törvények magyarázatát távoleső okokban keresni és a kézen fekvő magyarázó tényeket kell nagyobb figyelemre méltatni.

Ha ugyanis az 1570. évi már idézett törvény éle, akárminő okból, az unitárius vallás ellen irányult, csak természetesnek találok, ha az egyház megalapítója a legközelebbi alkalmat megragadja és a veszélyeztetett vallás biztosítására országgyűlési határozatot provokál.

Ebben látom az 1571. évi t.-cikknek okmányszerűleg be nem bizonyítható, de lélektanilag nagyon is megokolt keletkezését.

Sőt az e t.-cikk keletkezésére vonatkozó különböző tudósítások² sem látszanak valószínűtleneknek előttem, csupán a tudósítók egyéni megfigyelésében és az események más és más fölfogásában találok a minden egyes esetenél szükségszerűen előforduló eltéréseket.

Hogy a fejedelem exponáltabb magatartását a czélba vett házasság nem sikerültével indokolhatni, magam sem tagadom, de a csupán csak ezzel való indokolást el nem fogadom.

Az unitáriusok ujjongása pedig a támadók fölött szerzett győzelem természetszerű jelenségeként jelentkezik.³

Végül nem szabad szem elől tévesztenünk azt a még ma is létező fölfogást sem, hogy a római katolikus egyházzal szemben a protestántizmus általában az eretnekséget jelentette. Az eszmék forrongása közepett a reformatio oly gyorsan dobta fölszínre a különböző eszméket, elveket és oly sokféle árnyalattal jelentkeznek az elfoglalt és hirdetett álláspontok, hogy egyelőre nem is lehetett nevén nevezni az újszülöttet.

¹ Ugyanigy Kanyaró: id. munkája 79. lap, 1. jegyzet.

² Forgách Ferencz, Schasaeus. L. Zsilinszky: id. munkájának 151. l.

³ Figyeljük csak meg a XX. század törvényhozó testületét, a midőn egyes események a kedélyeket fölzavarják és a szenvedélyek kitornek! Ha tárgyilagosaak vagyunk, a XVI. század törvényhozó testületét mindjárt más mértékkel mérjük és az országgyűlési határozatok nyelvtanilag jelentkező ellentmondásának indokát a néplélek forrongó változásaiban megtaláljuk.

Az eszmék még annyira sajátját tették azok hirdetőinek, hogy valójában a nevek voltak a fogalmak. Luther, Melius, Dávid Ferencz.

A mit a Luthert követők nyertek, az a lutheránusokat illette; azt, a mit a Meliust követők ki tudtak eszközölni, a magyar vallás hívói, a sacramentariusok, a calvinisták mondhatták magukénak és a mit Dávid Ferencz, mint unitárius, hirdetett, indítványozott, azt a Tordán 1566 márc. 15.-én megalapított unitárius hitvallás és egyház nevében tette és a mit az országgyűlés az ő indítványára határozott: az unitárius egyházat illetően határozta.¹

II.

A János Zsigmond halála (1571 márc. 14.) utáni időben is még hosszú időn át majdnem mindenik országgyűlés foglalkozott a religióval.

Itt még csak a Medgyesen 1576 jan. 28.-án tartott országgyűlés határozatának reánk vonatkozó részét közlöm:

„Továbbá könyörgöttek azok az atyánkfiai, kik *Dávid Ferencz vallásán* vagynak, hogy Dávid Ferencz superintendensek légyen és ha ő meghal, vagy pedig betegségek vagy mi egyéb okból mutalni kelletnék, mutalhassák és mást substitualhassanak, eadem autoritate, csakhogy az religio dolgában semmit ne innovalhasson, hanem az miben találtatott, azon állapotban maradjon“.

Az itt hivatkozott, valamint a többi vonatkozó országgyűlési határozatokon alapul az App. Const. I. rész 1. czimének II. articulusa, a melyre a vallásszabadság tekintetében általában szokás hivatkozni.² Ide is igtatom:

¹ Érdekes bizonyítéknak tekintem az 1576. évben jan. 28.-án Medgyesen tartott országgyűlésen hozott határozatot, a melyben az unitáriusok egyenesen „Dávid Ferencz vallásán“ levőknek neveztetnek.

² Az országgyűlési határozatok egy része a zürzavaros időben elveszvéen, a megmaradtakhoz pedig nagyon nehezen lehetvén hozzájutni, szükségesnek mutatkozott, hogy egy oly törvénykönyv szerkesztessék, a mely a jogélet minden ágában alkalmazandó törvényeket felöleli.

A határozatok összegyűjtését már I. Rákóczi György elrendelte volt, azonban a törvénykönyv mégis csak fia: II. Rákóczi György alatt jött létre, a ki a gyulafehérvári 1652. évi országgyűlés 11. cikkelyének határozata alapján keresdi Bethlen János tordamegyei főispán elnöklele alatt kiküldött

I. A. Igen helyes és követésre méltó cselekedetei volt eleitől fogva ez hazának, hogy a közönséges jóról akarván concludálni, országos gyűlésekben mindeneknek előtte az Istennek tiszteletire nézendő dolgokon kezdték el elmélkedéseket. Most is ezért illendőnek ítéltetett, hogy minden egyéb világi dolgoknak igazgatási előtt azon isteni tiszteletről való végzések praemittáltassanak.

II. A. A négy recepta religiók az országnak ezen meg-
egyezett közönséges végzései szerint, ennek utánna is in per-
petuum pro receptis a) tartassanak, boldog emlékezetű eleink-
nek dicséretes példájok szerint, holott az hazának közönséges
megmaradása is azt kívánja, hasonlóképen az ország constitúciói
és néhány rendben lött uniók is. Ezen négy recepta, u. m.:
Evangelica reformata (vulgo Calviniana), Lutherana sive Augus-
tana, Romano-Catholica, Unitária vel Antitrinitária religióknak
szabados exercitiumok in locis juxta constitutiones regni solitis,
b) ezután is megengedtések.¹

Mikó Lőrincz az unitárius egyház jogait biztosító törvény-
helyekként megjelöli még:

a) az Appr. Const. III. rész, első czim I. articulását, mely
arról szól, hogy „az ország statusai minemű módok és conditíók
alatt való uniót celebráltanak légyen egymás között az 1613.,
1630. és 1649. esztendőkből“;

b) az Appr. Const. II. rész, 1. czim I—VII. articulussait,
továbbá a Comp. Const. II. rész, 1. czim I—V. articulussait, a
melyek a koronázási hitleveleket (conditiones) és eskümintákat
tartalmazzák;²

c) a függő-pecsétes leveleket (diploma) és császári rescrip-
tumokat;

d) „az unitárius vallás újabban is megerősített szabadsá-
gáról és jussairól“ szólva, az 1. §-ban közli II. Józsefnek 1787
jan. 9.-ről kelt decretumát; 2. §-ban: II. Ferencz császárnak 1812
márc. 28.-án kelt decretumát; 3. §-ban: az 1791. évi 53. dietalis
czikkelyt; 4. §-ban: az 1791. évi 55.-ik; 5. §-ban: az 1791. évi
56.-ik és a 6. §-ban: az 1791. évi 58.-ik dietalis czikkelyt.³

12 tagu bizottság munkálatát ily czim alatt: „Approbatæ constitutiones regni
Transsylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum“ megerősítette s 1653.
évi márczius hó 15. napján kiadta.

¹ a): Örök időkre bevettekül; b): az ország határozatai értelmében
szokásos helyeken való gyakorlása.

² Ezek részben hatályon kívül helyezve, részben módosítva az 1744.
évi I—VI. czikkelyei által.

³ Ezeket lásd: Márkus Dezső: Magyar törvénytár. Erdély.

Ezek a már közölt törvényhelyekben lefektetett jogok további biztosítását tárgyzván, szöveg szerinti közlésüket ezúttal mellőzhetőnek tartom.

Magyarország és Erdély egyesítéséről szóló pozsonyi országgyűlési határozat, mint VII. t.-cikk, 1848 ápr. 11.-én már szentesítve lévén, az erdélyi országgyűlés 1848 ápr. 29.-én, az országgyűlés megnyitásának napján, már tényekkel állott szemben.

A pozsonyi országgyűlés „a vallás dolgában“ is határozott.

Az 1848. évi XX. t.-cz. rendeli:

„1. §. Az unitária vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik.

2. §. E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapítottatik meg“.

Az uniót az erdélyi országgyűlés is az I. törvénycikkben kimondván, ennek következtében az erdélyi országgyűlés határozatai közül a III., VI—XI. törvénycikk, minthogy az ezek által szabályozott kérdések a pozsonyi országgyűlésen elintézés nyertek, nem is lettek szentesítve.

Az erdélyi országgyűlés határozatának IX. cikkelye „a bevett vallások teljes jogegyenlőségéről“ tehát nem bir törvényerővel.¹

A most jelzett rendelkezések kétséget kizárván, hézagosaak voltak a magyarországi és erdélyi egyházak közötti viszonyra való vonatkozásban, de a „Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról“ szóló 1868. évi XLIII. t.-cz. e hiányt pótolta, a mint következik:

14. §. „Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban úgynevezett magyarországi részekben a bevett vallásfelekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallás-

¹ Ez így szólott volna: 1. §. E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetek (melyek közé a nem egyesült görög szertartásuak is értetnek), nemzetkülönbség nélkül teljes és tökéletes jogegyenlőséggel bírnak mind vallásgyakorlási, mind vegyesházassági, mind politikai igények tekintetében.

A két törvénysszöveg közötti különbség abban leli magyarázatát, hogy *Erdélyben* a görög nem egyesült vallás tulajdonképen nem volt „recepta religio“; ellenben Magyarországon az 1791. évi LX. t.-cz. azzá tette, de Magyarországon viszont az unitárius vallás nem volt recepta religio s ezért kellett előre az 1848. évi XX. t.-cz. 1. §-a szerint bevettnek nyilvánítani.

gyakorlati s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait s illetőleg hatáskörét biztosítják, nem csak sértetlenül föntartatnak, hanem egyszersmind a görög- és örménykatholikus és a keleti görög szertartásu egyházakra is kiterjesztetnek“.

Az unitárius egyházra vonatkozó törvények is tehát sértetlenül föntartatván, kétségtelen, hogy az 1848. évi XX. t.-cz. 1. §-ának folyományaként — a mint a gyakorlat is mutatja — az unitárius egyház Magyarország egész területén élvezi önkormányzati szabadságát és a többi bevett vallásokkal való jogegyenlőségét.

Az önkormányzat terjedelme tekintetében az egyházak között nagy eltérések mutatkoznak.

Az önkormányzat a multban abban a mérvben volt megszorítva, a mily mérvben az egyház állami támogatásban részesült.

Az unitárius egyház legszabadabb és legtágabbkörű önkormányzata hosszú századok keserves szenvedésének és nélkülözéseinek az ellenértéke.

Téves tehát közjogászaink amaz általános tanítása, hogy az unitárius egyház jogállása az állammal szemben ugyanaz, mint a más két protestáns egyházé.

A tény az, hogy az unitárius egyházzal a törvényhozás mindig úgy bánt el, mint a testvér protestáns egyházakkal, de az unitárius egyház jogállását az állammal szemben törvényhozásilag nem szabályozta.

Igy fejlődhetett ki az unitárius egyház százados gyakorlata által a legteljesebb önkormányzat és százados gyakorlaton alapuló önkormányzati jogánál fogva van oly jogok birtokában, a mely jogok a többi protestáns egyházakat nem illetik meg, vagy legalább is nem oly mérvben, mint az unitárius egyházat.

Ezeknek a különbségeknek a tisztázása és a közös jogszabályoknak az összeállítása által lehetne az unitárius egyház és a magyar állam közötti jogviszonyt szemlélhetővé tenni.

Ez lenne az unitárius egyház közjogának a gerince.¹

¹ Megjegyzem, hogy a Keresztény Magvető III. kötetének 269. lapján: Az Erdélyben létező keresztény vallások jogai, összeállítva a hazai törvények alapján cz. alatt van egy közlemény, de minden kritikai földolgozás nélkül. A szerző nincs jelezve, de a legnagyobb valószínűség szerint Mikó Lőrinc unitárius egyházjog-írónk.

Ezek után befejezésül foglalkoznom kellene ama legactualisabb kérdéssel is, hogy az 1848. évi XX. t.-cz. végrehajtása tekintetében mi lehetne az unitárius egyház jogilag indokolt álláspontja, azonban ez czikkem keretén kívül esik.

Mindemellett is nem zárkozhatom el annak a megjegyzésétől, hogy a szabad eszmék korszakának egyik legértékesebb alkotása oly későn jutott az életbeléptetés, a megvalósulás stádiumába, hogy az elröpült félszázév által érlelt újabb eszmék szinte kizárják az 1848. évi XX. t.-cz. teljes életbeléptetésének a jogosultságát.

Az 1895. évi 43. t.-cz. megalkotása még kirivóbbá tette azt az ellentétet, a mely magában a törvényben van.

A modern állam föladatai közé ugyanis a vallás közvetlen gondozása nem tartozik. E tekintetben Franciaország a continens államainak példát szolgáltatott.

Az egyházat a lelki élet gondozására szoritotta és állami föladattá tette azt, a mit az állami czél érdekében üdvösnek tart.

Bizonyos ellenmondást látok tehát abban, hogy a hitfelekezetek állami subventiót követelnek oly szükségletek fedezésére, a melyek tisztán egyházi czélt vannak hivatva szolgálni.

Az 1848. évi XX. t.-cz. 3. §-a akkor vivmány volt; ma annak a végrehajtása elvileg visszaesést jelent.

Az egyedüli helyes megoldás tehát csak az volna, ha a legteljesebb vallásszabadság további biztosítása mellett, megfelelő rendezés után, az egyház és állam szétválása törvényileg kimondatnék.

Az 1848. évi XX. t.-cz. 3. § a és az 1895. évi XLIII. t.-cz. azt az elvet: „szabad egyház szabad államban“ megközelíteni igyekeztek, de ennek határozottan útjában álland annak a megvalósítása, hogy „minden bevett vallásfelkezetek egyházi szükségői közálladalmi költségek által fedeztessenek“.

A természet törvényei ugrást nem ismernek; a jog fejlődésében sem szabad ugrásoknak előfordulniok és így indokoltnak látszik az 1848. évi XX. t.-cz. mielőbbi végrehajtása.

Ez is egy fejezet lesz az állam és egyház közötti viszony történeti fejlődésében, de csak azért, hogy a következő fejezet mielőbb bekövetkezhesék.

Eljön a szabad egyházak nappala Magyarországon is.

Kornis Borbála és szombatos pöre.

I. Rákóczi György uralkodásának egyik fontos részét teszi az a törekvése, hogy a szombatosokat teljesen megsemmisítse. A szombatos vallás követése addig is tiltva volt több országgyűlésen hozott törvények által (1618, 1622, 1635), de e törvényeket nem hajtották végre szigoruan. Ez az elnézés lehetővé tette, hogy a szombatosság szélesebb körben kezdett elterjedni és mind több-több hívőt nyert, még pedig nemcsak az alsóbb néposztály köréből, hanem a főrangúak közül is. Kivált azóta kezdett nagyobb mérvben elterjedni, mióta Péchy Simon — miután a politikai dolgoktól leszorított: tevékenységének másutt helyet nem találva — annak prófétája lett. Nagy tudománya, szónoki tehetsége, a bibliában, különösen az ó-testamentumban való jártassága mind alkalmassá tették őt a hitterjesztői szerepre. Működésének meg is volt a hatása, mert a szombatos vallás csakhamar kezdette „fenemódjára az egész Udvarhelyszéket inficiálni“. A bevett vallásfekezetek megijedtek; a reformátusok pedig egyenesen kérték Rákóczit, hogy a szombatosság terjedésének vessen gátat.¹

Rákóczi maga is szükségét érezte ennek. Vallási és politikai okai voltak rá. Mint az „orthodoxus“ egyháznak buzgó hívője, nem nézhette tétlenül, hogy akármelyik felekezet az ő egyházának rovására hívőket szerezzen; sőt mindent elkövetett saját vallásának terjesztésére és bizony sokszor az erőszakos eszközöktől sem riadott vissza. A vallásos tolerancia még ma sem általános kincse az egész emberiségnek; annál kevésbé volt az Rákóczi idejében. Nagyon helytelenül cselekednének tehát, ha azokat az üldözéseket, a melyeket Erdélyben uralkodása alatt a többi felekezetek szenvedtek, egészen a Rákóczi számlájára írnók. Hogy az uralkodó vallás elnyomja, üldözze a többi, az a kor szelleméből folyt, Rákóczi pedig e tekintetben hű fia volt korának.

Szükségesnek látta, hogy a szombatos vallást teljesen megsemmisítse, mert annak terjedése az ő egyházát is fenyegette. Vallásos okai mellett politikai okok is kényszerítették erre. Az 1633. évben portára jutottak ifj. Székely Mózes hívei, a ki ott

¹ Erdélyi Orsz. Eml. 10. k. 15. l.